

10. évf.
2001.
1. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL
MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi irodalomból
10. évfolyam 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Bruhács János*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Gyurcsik Iván*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*; Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Zoltán utca 14. Telefon: 282-2250 Főmunkatárs: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tördelés: *Knausz Valéria*. Korrektor: *Papp Zsuzsanna*. Szerkesztőség: 1054 Budapest, Hold utca 6. I. 117. Telefon/fax: 331-1747. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1940 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 USD + 12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 USD (postaköltség Európába). Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65-20118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kádortelep 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*. Internet: <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas>

HU ISSN-1215-2684

A lap megjelenését a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma - Nemzeti Kulturális Alapprogram és az Illyés Közalapítvány támogatta.

Válogatásunk kiadványai

Comparative Political Studies (USA)	Osteuropa (Németország)
Défense nationale (Franciaország)	Perspectives (Csehország)
Die Staaten Südosteuropas und die europäisch-atlantischen Strukturen (Németország)	Police training concerning migrants and ethnic relations (Franciaország)
Die Welt der Slaven (Németország)	Politička misao (Horvátország)
East European Politics and Societies (USA)	Problemes politiques et sociaux (Franciaország)
East European Quarterly (USA)	Razgrom nacyanal'naga ruhu u Belarusi (Fehéroroszország)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)	Slovo. Tidskrift av Slaviska institutionen vid Uppsala universitet (Svédország)
Europa Ethnica (Németország)	Südsteuropa (Németország)
Golas Radzimy (Fehéroroszország)	Südsteuropa Mitteilungen (Németország)
Kontakty i dyalogi (Fehéroroszország)	Tackling racist and xenophobic violence in Europe (Franciaország)
A Kárpát-medence néprajzi kincsei (Magyarország)	Üzenet (Jugoszlávia)
Korunk (Románia)	Vallásosság és nemzetudat. Vizsgálódások Erdélyben (Magyarország)
Lietuvos sentikiai: duomenys ir tyrimai (Lettorság)	Więź (Lengyelország)
Mezinárodní vťahy (Csehország)	The World Today (Anglia)
Le Monde diplomatique (Franciaország)	
Nations and Nationalism (Anglia)	
Naučnye i tehničeskie biblioteki (Oroszország)	

TARTALOM

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE (<i>Cholnoky Győző</i>)	7
---	---

TANULMÁNYOK

AZ ERDÉLYI MAGYARSÁG AZ EZREDFORDULÓN

Bodó Barna: Honnan merre?	8
Péntek János: A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben	15
Orbán Lajos – Vetési László: Magyar egyház, de milyen nyelven?	21
Keszeg Vilmos: A kisebbségi sors narratív megjelenítése	33
Tánczos Vilmos: Szappan a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája	53
Pomogáts Béla: Kulcsok Kolozsvárhoz	63

MŰHELY

Nagy Levente: A nacionalizmus természetrajza	69
Köpeczi Béla: Moldován Gergely, a lapszerkesztő	85
Bereczki András: Ütközőzónában – a balti finn népekről	95
Madievski, Samson: A zsidók és az orosz forradalom	102

SZEMLE

NEMZETI TUDAT NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Tishkov, V. A.: Elfelejtteni a „nemzet”-et: A nacionalizmus poszt-nacionalista megközelítése (<i>Biczó Krisztina</i>)	113
Auer, S.: Nacionalizmus Közép-Európában (<i>Biczó Krisztina</i>)	115
Quaisser, W.: Az EU keleti bővítésének következményei (<i>Futala Tibor</i>)	117
Brey, H. – Wagenlehner, G.: A délkelet-európai országok és az euroatlanti struktúrák (<i>Komáromi Sándor</i>)	119
Gabanyi, A. U.: Romániai önkormányzati választások 2000-ben (<i>Komáromi Sándor</i>)	121
Mehlhorn, L.: „Keleti németek” tíz évvel az egyesítés után (<i>Futala Tibor</i>)	124
Košale, M.: Etnikai sztereotípiák: a lengyelek fehér orosz szemmel (<i>Zoltán András</i>)	126
Mantvidas, U., Gorbač, T. etc.: Fehéroroszországi kisebbségek (<i>Zoltán András</i>)	128
Rouleau, É.: A török hadsereg hatalmi túlsúlya (<i>Kakasy Judit</i>)	130

Crettiez, X.: Etnonacionalizmus Nyugat-Európában (<i>Kakasy Judit</i>)	132
Háború és béke. Baszkok és spanyolok (<i>The World Today – Ságvári Bence</i>)	134

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Varga Anikó: Daniló Kiš és a mai szerb irodalom (<i>Cholnoky Olga</i>)	137
---	-----

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Gustavsson, S.: A kisebbségi szláv nyelvek szociolingvisztikai tipológiája (<i>Zoltán András</i>)	139
Plotnika, B. A.: Miért szorul ki a használatból a fehérorosz nyelv? (<i>Zoltán András</i>)	143
Cormack, M.: Kisebbségi nyelvek, nacionalizmus és műsorszórás: a brit és az ír példa (<i>Biczó Krisztina</i>)	147

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Gereben Ferenc – Tomka Miklós: Vallásosság és nemzettudat (<i>Cholnoky Győző</i>)	149
Szelestey László (szerk.): A Kárpát-medence néprajzi kincsei (<i>Cholnoky Olga</i>)	150
Sümegi György: Orbis Pictus Kolozsvárról (<i>Cholnoky Olga</i>)	152

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK

ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

(Kerekasztal-beszélgetés): A balkáni konfliktusrégió jövője (<i>Komáromi Sándor</i>)	154
Pauer, J.: Az etikai normák és értékek problémái a cseh–német vitában (<i>Biczó Krisztina</i>)	156
Hudault, B.: A Balti-államok biztonságra töreksenek (<i>Kakasy Judit</i>)	158

KISEBBSÉGI POLITIKA

Nemzetközi konferencia Bonnban az etnikai konfliktusok elméletéről és kezelésükről (<i>Demeter Zayzon Mária</i>)	160
Silver, B. D. – Dowley, K. M.: A politikai kultúra szintjének mérése soknemzetiségű államokban (<i>Biczó Krisztina</i>)	162
Oakley, R.: A fajgyűlöleten és idegengyűlöleten alapuló erőszakos cselekmények kezelése Európában (<i>Solymosi Judit</i>)	164
Oakley, R.: Rendőrségi képzés a migránsokkal és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos tennivalókról (<i>Solymosi Judit</i>)	166

KISEBBSÉGI JOG

Häberle, P.: Az alkotmány mint kultúra (<i>Futala Tibor</i>)	169
Pfeil, B. S.: A kisebbségi nyelvek megmaradása Európában (<i>Lukáts János</i>)	170

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Egry Gergely: Az 1920-as magyarországi numerus clausus statisztikai áttekintése (<i>Biczó Krisztina</i>)	174
Wingfield, N. M.: Az emlékezet politikai átalakítása: nemzeti identitás Csehszlovákiában 1945 és 1948 között (<i>Biczó Krisztina</i>)	176
Rostworowski, S. J.: Az egyesült Európa kezdetei és a lengyelek (<i>Futala Tibor</i>)	179
Az SS-birodalmi vezető: Nincs szövetség a szlávokkal (<i>Osteuropa-Archiv – Lukáts János</i>)	180
Motyka, G. – Wnuk, R.: Lengyel emigráns törekvések az ukrán–lengyel viszony rendezésére 1945 és 1950 között (<i>Futala Tibor</i>)	184
Kandybovic, S.: A fehérorosz nemzeti - mozgalom szétverése (<i>Zoltán András</i>)	186
Čiubrinskas, V. (szerk.): Óhitű oroszok Litvániában (<i>Zoltán András</i>)	190
Baberowski, J.: A sztálinizmus mint hadjárat az idegenek ellen (<i>Lukáts János</i>)	194
Bunina, E. G.: Az orosz Távol-Kelet sajátos képződménye: a Zsidó Autonóm Terület (<i>Futala Tibor</i>)	197

CONTENTS

METAMORPHOSIS TRANSYLVANIAE (<i>Győző Cholnoky</i>)	7
---	---

ESSAYS

HUNGARIANS IN TRANSYLVANIA AT THE TURN OF THE MILLENNIUM

Bodó, Barna: Wherefrom and which way to go?	8
Péntek, János: The Dynamics of Identity – with a Different Approach	15
Orbán, Lajos – Vetési, László: Hungarian Church, but in which language?	21
Keszeg, Vilmos: The Narrative Presentation of Minority Existence	33
Tánczos, Vilmos: Soap on the Edge of the Sideboard, or Else the Science and Politics of the Csángó question	53
Pomogáts, Béla: Keys to Kolozsvár	63

WORKSHOP

Nagy, Levente: The Natural History of Nationalism	69
Köpeczi, Béla: Gergely Moldován, the newspaper editor	85
Bereczki, András: In a “Buffer Zone” – about the Baltic Finnish Peoples	95
Madievski, Samson: Jews and the Russian Revolution	102

REVIEWS

NATIONAL CONSCIOUSNESS, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Tishkov, V. A.: Forget the ‘nation’: post-nationalist understanding of nationalism (<i>Krisztina Biczó</i>)	113
Auer, S.: Nationalism in Central Europe (<i>Krisztina Biczó</i>)	115
Quaisser, W.: Consequences of the eastern expansion of the EU (<i>Tibor Futala</i>)	117
Brey, H. – Wagenlehner, G.: Southeast European countries and euro-atlantic structures (<i>Sándor Komáromi</i>)	119
Gabanyi, A. U.: Romanian municipal elections in 2000 (<i>Sándor Komáromi</i>)	121
Mehlhorn, L.: “East-Germans” ten years after the unification (<i>Tibor Futala</i>)	124
Košale, M.: Ethnic stereotypes: the Poles in the eyes of White Russians (<i>András Zoltán</i>)	126
Mantvidas, U. – Gorbač, T. etc.: White Russian minorities (<i>András Zoltán</i>)	128
Rouleau, È.: The power dominance of the Turkish army (<i>Judit Kakasy</i>)	130
Crettiez, X.: Ethno-nationalism in Western Europe (<i>Judit Kakasy</i>)	132
The Basques. Acts of peace and war (<i>The World Today – Bence Ságvári</i>)	134

NATIONAL AND MINORITY LITERATURES

- Varga, Anikó: Danilo Kiš and contemporary
Serbian literature (*Olga Cholnoky*) 137

MINORITY LANGUAGE USAGE

- Gustavsson, S.: Sociolinguistic typology
of minority Slavic languages (*András Zoltán*) 139
- Plotnika, B. A.: Why has the White Russian language been
superseded from usage? (*András Zoltán*) 143
- Cormack, M.: Minority language, nationalism
and broadcasting: the British and Irish examples (*Krisztina Biczó*) 147

MINORITY CULTURES

- Gereben, Ferenc – Tomka, Miklós: Religiousness
and national identity (*Győző Cholnoky*) 149
- Szelestey, László (ed.): Ethnographic treasures
of the Carpathian Basin (*Olga Cholnoky*) 150
- Sümeği, György: Orbus Pictus about Kolozsvár (*Olga Cholnoky*) 152

RELATIONS OF THE PEOPLES AND STATES IN CENTRAL-EASTERN EUROPE

- (Round-table discussion): The future
of the Balkan conflict region (*Sándor Komáromi*) 154
- Pauer, J.: The problem of ethical norms and values
in the Czech-German discussion (*Krisztina Biczó*) 156
- Hudault, B.: The Baltic states strive after security (*Judit Kakasy*) 158

MINORITY POLICY

- Facing Ethnic Conflicts – Perspectives from Research
and Policy-Making (*Mária Demeter Zayzon*) 160
- Silver, B. D. – Dowley, K. M.: Measuring political culture
in multiethnic societies (*Krisztina Biczó*) 162
- Oakley, R.: Tackling racist and xenophobic violence
in Europe (*Judit Solymosi*) 164
- Oakley, R.: Police training concerning migrants
and ethnic relations (*Judit Solymosi*) 166

MINORITY RIGHTS

- Häberle, P.: The constitution as culture (*Tibor Futala*) 169
- Pfeil, B. S.: Survival of minority languages in Europe (*János Lukáts*) 170

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Egressy, Gergely: A statistical overview
of the Hungarian Numerus Clausus Law of 1920 (*Krisztina Biczó*) 174
- Wingfield, N. M.: The political transformation of remembrance:
national identity in Czechoslovakia
between 1945 and 1948 (*Krisztina Biczó*) 176

Rostworowski, S. J.: Beginnings of a united Europe and the Poles (<i>Tibor Futala</i>)	179
The SS leader of the Reich:	
No alliance with the Slavs (<i>Osteuropa-Archiv – János Lukáts</i>)	180
Motyka, G. – Wnuk, R.: Polish emigrant efforts to arrange the Ukranian– Polish relationship between 1945 and 1950 (<i>Tibor Futala</i>)	184
Kandybovic, S.: The dispersion of the White Russian national movement (<i>András Zoltán</i>)	186
Čiubrinskas, V. (ed.): Orthodox Russians in Lithuania (<i>András Zoltán</i>)	190
Baberowski, J.: Stalinism as a campaign against foreigners (<i>János Lukáts</i>)	194
Bunina, E. G.: A peculiar formation of the Russian Far-East: the Jewish Autonomous Territory (<i>Tibor Futala</i>)	197

Bodó Barna

Honnan merre?

Wherefrom and which way to go?
Interpretation
of Minority Existence at the Turn of the Millennium

The paradox of minority existence in the Transylvanian Hungarian community between the two world wars was conceived as a moral question, but today it appears as a dilemma of nation building. It has remained unchanged in the history of the twentieth century though that power (majority) politics has classified and still classifies minority status as a disorder and its objective is to do away with this disorder. At the same time the recurring question of our days is if minority élite are able to activize and position the members of their community according to their real interests. The method and success of these efforts depend not so much on political culture but rather on the value evaluation of the élite. On the level of today's practical politics that potential elevating power, which derives from governmental initiatives and from the differences of level between Hungary and Romania in the building of the society, has remained unexploited.

Foglalkozunk velük, avagy fityet hányunk a jelenségre, gyakorlati programot szerkesztünk, avagy erkölcsi parancsokat fogalmazunk meg vele kapcsolatban, rábízunk magunkat a napi fohyamatokra, avagy irányítani kívánjuk sorsunk alakulását – a kisebbségi lét alapkérdéseihöz mindenképpen kialakítunk valamilyen viszonyt. Léteznek válaszaink a nem nekünk feltett, általános kérdésekre is, kimondatlanok, áttételesek, kontextuálisak – de válaszok. A legtöbb válasz közvetett. Ilyenként nem értelmez, nem tagol rendszert, nem épít jövőt. Nem nyit perspektívát. A kisebbségi létparadoxon Makkai Sándor korában és számára elsődlegesen erkölcsi dimenzióban fogalmazódott meg, ma Erdélyben közösség-, illetve nemzetépítési dilemmaként jelentkezik. Ami mindmáig nem változott: a kisebbségi sors rendkívülisége rendellenességnek minősül, a hatalmi politika – ritkán és kevéssé álcázott – célja nem a rendkívüliség kezelése, hanem a rendellenesség megszüntetése. Amennyiben ideig-óráig másként cselekszik, annak nem a hatalomgyakorlók értékrendjének gyökeres változása, hanem a nemzetközi politikai ráhatás az oka. Ugyanakkor napjaink visszatérő kérdése: mennyire tudatos a kisebbségi nemzeti közösség önépítkezése? Kérdés továbbá: a kisebbségi elitek képesek-e a megnyilvánuló nemzetközi, geopolitikai hatások és trendek aktivizáló, disszimiláló, a közösség tagjait pozicionáló megjelenítésére és közvetítésére? Az például, hogy milyen diskurzusok alakulnak ki egy közösségen belül, az nem csupán és nem is elsősorban a politikai kultúra, hanem az elitek értékválasztásainak a kérdése.

Kormányzó erőtlő programot, perspektívát számon kérni – kötelesség. Trianon és következményei akarva-akaratlanul hozzászoktatták a kisebbségi magyarság politikai-társadalmi képviselőit a megtűrttség, a kiszolgáltatottság, a becsapás alapjaitól fakadó léhelyzetekhez; a kormányzati tényező szerepéből fakadó kisebbségi felelősséggyakorlás, lévén a jelzettől gyökeresen különböző és annak ellentmondó helyzet következménye, ez idáig nem hoz(hat)ott létre semmiféle követendő mintát Kelet-Közép-Európa országaiban. Egy komoly versenypártnak mindig készen kell állnia a

hatalom gyakorlására: nem csupán kormányzati programmal kell rendelkeznie, de a szakértői háttér és a szükséges közigazgatási tapasztalattal rendelkező garnitúra birtokában is kell lennie. Ami általában egy versenypárt esetében kötelező, minimális politikai elvárás, egy kisebbség politikai-társadalmi érdekképviselője számára váratlan kihívás. Nem csupán a térség országainak múlt századi nemzeti önépítkezési gyakorlata szorította a kisebbségi politikai erőket védekező hadállásokba, de a totalitarizmust felváltó kor programadó és (a többségi) társadalmat szervező vezéreszméi is. A kilencvenes évek elején, a romániai-marosvásárhelyi véres március, a Szlovákiában a mecari magyar-üldözés, a jugoszláviai etnikai tisztogatás közegében elképzelhetetlen volt, hogy 2000 végére, szinte egy időben, mindhárom ország magyar politikai képviselői kormánykoalíciókba kerüljenek. Mivel ez a fordulat bekövetkezett, világos, igen komoly változásnak kellett végbemennie a politika világában. Nem mellékes, természetesen, milyen indíttatású változásról van szó: bel- vagy külpolitikai okok állnak a váltás hátterében. Ha három önmagát nemzetállamnak deklaráló országban változik meg szinte egyidejűleg a politikai partnerséggel kapcsolatos felfogás, szinte bizonyosra vehető, hogy annak külpolitikai okai vannak. Kérdés: az egyes országok kisebbségi politikai-kulturális elitje mennyire tudott alkalmazkodni a változásokhoz, képes-e egyéníteni és kiaknázni az új helyzetet kiváltó (nemzetközi) politikai folyamatokat?

Európai kapu

A szovjet blokk összeomlásával újra politikai tényezővé avanszáló Kelet-Közép-Európa egyszerre ébresztett vad reményeket és komoly aggodalmakat. Az érintett államok számára jelentkező kérdés és remény arra vonatkozott, hogy elfoglalják, elfoglalhatják-e egykori helyüket az európai erőterben, illetve az alakuló nemzetközi struktúrákban. A bizonytalanság nem volt alaptalan: a nemzetközi folyamatok követői és elemzői kételyeket fogalmaztak meg, például P. S. Wandycz, aki szerint (1992-ben) lehetetlen (volt) megjósolni, milyen teljesítményre lesznek képesek a térség államai a „történelmük legnagyobb próbatételének tekinthető posztkommunista átmenet” időszakában.¹ A kilencvenes évek első felének eseményei az amerikai történelmi látáshoz igazolják, mert az érintett államok nem ismerték fel regionális érdekeiket, következésképpen meg sem próbálták képviselni és érvényesíteni ezeket, jószerevével az őszinte kézfogásra is képtelennek bizonyultak. Ezt Romsics Ignác azzal magyarázza, hogy a térség államaiból kiveszett az ellenállás szelleme, nemcsak elviselik, de még örülnek is annak, ha „meghódítják őket”.²

A kilencvenes évek második fele komoly változásokat hozott: beindult és nemzetközi visszaigazolást nyert a térség divergens fejlődése. Köztes-Európa országai közül egyesekről bebizonyosodott, képesek (voltak) annak a történelmi fordulatnak a végrehajtására, amelynek révén szinte bizonyos, hogy geopolitikai értelemben a Nyugat részévé válnak. Más országokban viszont sikertelen volt az első nekirugaszkodás, a

¹ Piotr S. Wandycz: *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, Routledge, New-York-London, 1992. Idézi: Molnár Gusztáv: *Köztes-Európa eltűnése, avagy a minitakövetés közép- és kelet-európai konzekvenciái*, In: Bárdi Nándor (sz.): *Globalizáció és nemzetépítés*, TLA, Budapest, 1999. 47. p.

² Romsics Ignác: *Közép- és kelet-európai perspektívák*. In: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Budapest, 1996. 368. p.

kommunizmus összeomlását követő demokratizáció a gazdasági teljesítőképesség és politikai stabilitás olyan mérvű romlását hozta, hogy ezekkel kapcsolatosan felmerül a kérdés: a folyamat végigvihető-e egyáltalán (Molnár Gusztáv szavaival: számukra a nyugatosodási kísérlet „befejezhetetlen”³). Mivel a Nyugat életképességének és fennmaradásának a feltétele éppen az ilyen kaotikus, bizonytalan térségektől való elhatárolódás, miközben eltűnik a sokat emlegetett Közép- és Kelet-Európa, egyértelművé válik a leszakadók számára is Nyugat tagadhatatlan civilizációs fölénye.

Az integráció és globalizáció folyamatainak kettős nyomása alatt új értelmezést kap a nemzeti érdek. Utóbbit immár nem lehet a nemzetközivel szemben, annak alternatívájaként megfogalmazni: a nemzeti és a globális kiegészítik egymást. Ezt nem csupán felismerni kell, hanem rendszerbe foglalni, a nemzetépítési stratégiákba beintegrálni. Azonban a súlyos napi társadalmi gondok – szolidaritáshiány, anómia-jelenségek, területi egyenlőtlenségek – képtelenné teszik egyes országok politikai elitjeit arra, hogy a jelzett „nemzeti feladatok” feletti szint imperatívuszait is figyelembe véve fogalmazzák meg nemzetépítő programjaikat. Az országos és globális folyamatok kölcsönhatása következtében válik elsődrendű és kizáró jellegű követelménnyé, minden egyes kérdéskör, illetve terület vonatkozásában, a közös európai rendszerhez illeszkedő, ezekkel koherens szakpolitikai eszköztár életbe léptetése. Az európai kapu átlépése, a nyugati tömbbe való befogadtatás tehát rendszeres és folyamatos együttműködést, a nemzeti interekció-képesség megfelelő szintre emelését, kipróbált és állandó teljesítményt feltételez. Nemcsak a politikusoknak, a polgárnak is meg kell értenie: az új Európában semmi esély nem nyílik a „zavarosban ügyeskedő »nemzetépítésnek« és az ezekhez kötődő negatív funkcióknak”.⁴

Magyar-román libikóka

Igaza van Horia-Roman Patapievicu román filozófusnak, amikor azt állítja: „a románoknak álmatlan éjszakákat kellene, hogy okozzon az a helyzet, amelybe kerültek.”⁵ Igaza van azért, mert a XX. század nagy román nemzetépítő sikerei mögött nem teljesítmények, hanem a nemzetközi politika erőviszonyainak ügyes kihasználásán túl jól adagolt és hihetően előadott ígéretek szolgáltak. Kizárólag csak a magyar vonatkozásokra figyelmeztetve, 1918-ban, 1945-ben és 1989-ben a román nemzet számára kulcsfontosságú helyzetekben olyan, a vonatkozó magyar közösséggel (is) kapcsolatos – teljesítetlen – ígéretek fogalmaztak és jelenítettek meg a nemzetközi politikai-katonai crétérben, amelyek területszerzést tettek lehetővé, illetve hozzájárultak az átmeneti hatalom nemzetközi legitimitációjához. Ismételten az idézett amerikai történész értékelésére kell utalnunk, hogy a térség államai alighanem történelmük legnagyobb próbatétele előtt állanak. Szakmai, szociálpszichológiai vonatkozásán túl a kérdés gyakorlati, politikai jellegű: ti. az etnikai-nemzeti önképek, az autosztereotípiák miként alakulnak. A polgár reflexív lényként érzelmekkel átszínezett képet alkot az egyéni magába foglaló közösségekről. Miként Pataki Ferenc fogalmaz, a félelmek és gyűlöletek, előítéletek és elferdült tartalmú sztereotípiák, kollektív re-

³ Molnár i. m. 49. p.

⁴ Gergely Attila: „Globalizáció és nemzetépítés” – esetek és kölcsönhatások. In: *Globalizáció és nemzetépítés*, TLA, Budapest, 1999. 27. p.

⁵ H.-R. Patapievicu: Româniî și modernitatea, Interjú. *Ziua*, 1997. aug. 14.

ménykedések és aspirációk, az önheroizáló mitológiák, megrögzült mentalitások lényegbevágóan befolyásolják a történelmi események lefolyását.⁶ Hatalmas mentális törést jelenthet a nemzet számára, ha a sikeres – értsd: tehetséges és elismerten eredményes – nemzet évtizedeken át hittételként hirdetett, de tarthatatlanná vált vezéreszméjét nem sikerül hasonló erejű szolidaritásképző jelszóval helyettesíteni. Ez történik ma Romániában. Az európaiság eszméje román vonatkozásban tovább fokozza a zavart: a nemzeti teljesítményeket európai mércével silánynak találó Nyugat (értsd: Európa) képe legalábbis kétértelmű. Egyfajta „román mentális Mohács” van kialakulóban, nemzeti önértékelési zavar, amikor a társadalomépítés, a gazdasági reform, az erkölcsi megtisztulás vonatkozásában várt, de elmaradó sikerek lemondó refrénje: „ilyenek vagyunk mi, románok”. A korábbi, mindent megoldani képes sikeres nemzetkép, a romantika korát jellemző „kollektív pszichikumára” (Pataki Ferenc) alapozó önbecsülés helyét egyfajta szkepticizmus és nihilizmus vette át, mi több, az értelmiségi elit ennek kultiválásával szerez magának társadalmi presztízszt.⁷ A teljesítményben gondolkodó fiatalok nemzeti alapon alig szólíthatók meg. A 2000-es parlamenti választáson Vadim Tudorra szavazó fiatalok voksa elutasítás. A választási eredményekre utalva állítja Sorin Antohi, hogy azok a korosztályok, amelyek nem rendelkeznek személyes emlékkal a kommunizmusról, tehát a fiatalok, a modern Románia történelmében első ízben szubkulturálisan leszakadnak a társadalomról kulturálisan, mentalitásban egyaránt, így a szüleik számára meghatározó eszméket elutasítják.⁸

Száz éven át a románoknak szinte minden vágyuk teljesült a nemzetépítés nemzetközi feltételeinek alakulását illetően. Ugyanezen időszak magyar vonatkozásban kudarcok sorozata. A képlet ismerős nemzeti és kisebbségi vonatkozásban egyaránt. Csakhogy a kilencvenes évek közepe óta az európai mércével mért teljesítmények mérlegén a posztkommunista térség országai közül egyre jobb eredményeket elérő Magyarország lassan, de biztosan az országok között kimondatlanul is létező verseny győztesévé lép elő. A rendeződő magyar–román viszonyon túl a Magyarország-kép romániai alakulását a térségi favorit-pozíció határozza meg, kisebbségi szempontból potenciálisan pozitív módon. A posztkommunista térség sikervárosává előlépő Budapest olyan szerepekhez jut, amelyek okán az integrációs folyamatban a szomszédos országok számára ki- és megkerülhetetlenné válik.

A román–magyar libikóka átbillent.

Magyarnak lenni – kisebbségben

A kisebbségi magyarság alapvető élménye a vesztes-tudat. És nem annyira a megannyi sérelem, feldolgozatlan ügy és lezáratlan kérdés okán, hanem – mint Szarka László állítja – mert „századunk megdöbbenő fordulatoktól, balítéletektől zavaros évtizedeinek hordaléka ma is gyakran lehetetlenné teszi önmagunk és egymás jobb megértését”.⁹

⁶ Pataki Ferenc: Nemzetkarakterológia?, In: *Magyar Tudomány* 1997/2. 170. p.

⁷ Adameşteanu, Gabriela: Votul pragmatic – ultima soluție, *Revista* „22”, 2000/48.

⁸ Palade, Rodica: România după 11 ani – o radiografie, interviu cu Sorin Antohi, *Revista* „22”, 2000/1.

⁹ Szarka László: *Duna-táji dilemmák*, Ister, Budapest, 1998. 7. p.

A kisebbségi létparadoxon alapvető kérdése a „miként lehet”-re vonatkozik. Függetlenül attól, hogy a nemzeti kisebbség kategóriát vagy valamely színönimáját használjuk, a kisebbségi lét lényegi jegye a nem teljes értékűség. Balázs Sándor ezt a kérdést így fogalmazza át: „szuverén-e az ember akkor, amikor saját nemzetiségi kisközössége nem rendelkezik szuverenitással”?¹⁰ Ugyanakkor az élet teljességét bénító külső tényezők mellett ott vannak a belsők is, Makkai Sándor szavaival a „kisebbség lelkületében lassanként előálló kényszerű torzulások és elszűkülések”¹¹ jellemzik a kisebbséget. A „miként lehet”-re adott válaszok a politika és a politikai együttélésnek függvényei. Ilyenként természetes, hogy különböző korokban a válaszok alaphangja, érvrendszere és üzenete is eltérő.

A két világháború közötti idő legviszhangosabb és személyi tragédiát is hordozó válaszkísérletét megfogalmazó Makkai Sándor a húszas években még elfogadni látszik a szabadságkorlátok létét, a függőség és az önmegvalósítás igénye közötti konfliktust – mint általában a transzszilvanisták – szellemi-erkölcsi értékek preferálásával véli feloldhatónak: „A kisebbségek vannak hivatva, már csak szükségképpen, a helyzetükből következő szenvedéseiknél fogva is egy nemesebb humánium, egy egyetemesebb emberi szellemiség, egy a nemzeteket összekötő kultúra és végre az igazi ember-testvériség nagyszerű és gyógyító jövőjének előkészítésére.”¹² Makkai maga számol le később, a *Nem lehet*-ben ezzel az ideologikus állásponttal, s mondja ki, hogy a kisebbségi kérdésnek semmilyen, emberhez méltó megoldását sem tudja elképzelni. Makkai kategorikus imperatívuszára válaszként fogalmazódtak meg erkölcsi vétetésű közelítések (Reményik Sándor: *Lehet, mert kell*) és tudományos igényűek is. Az utóbbiak köréből Paál Árpádét azért kell idézni, mert mindmáig érvényes: a kisebbségeknek néphez illő jogokat kell adni, s hogy ne függessenek állami önkéntől, nemzetközi védelmet kell biztosítani számukra.¹³

A totális diktatúra idején született válaszkísérleteknek egyfajta közös nevezője a „nem vagyunk magunkéi” eszméje. A nyilvánosság fórumai és a szabad önszerveződés lehetősége nélkül az egyén egymaga marad, nincs szűkebb vagy tágabb köztudat, nincs közösségi kommunikáció, nincs csoport-tudat – nincs más, miként Cs. Gyimesi Éva megállapítja, csak „elszigetelt egyedekké zilált diaszpóra”.¹⁴ A többségi önkény, tehát valaki más rendelkezik velünk, és nem teleologikus értelemben, ami az elkerülhetetlen vég látomását jeleníti meg. Ebben a léthelyzetben elkerülhetetlenek az olyan kérdésfelvetések, mint: merre van a haza?, „menni vagy nem lenni”, egyéni boldogulás vs. közösségi megmaradás.

A menni vagy maradni kérdése a kelet-közép-európai térség diktatúráinak bukása után is élő dilemma az itt élő kisebbségek számára. Nem csupán azért, mert a demokrácia választása kisebbségi vonatkozásban egyáltalán nem zárja ki a többségi (olykor véres) erőszakot, hanem elsősorban azért, mert az idézett paál-árpádi igazság tudomásul vételére a térség országainak kormányzó erőiben, ideológiai elkötele-

¹⁰ Balázs Sándor: „A” vagy „ez”? In: Cseke Péter (sz.): *Lehet – nem lehet*, Mentor, Marosvásárhely, 1995. 48. p.

¹¹ Makkai Sándor: *Nem lehet*, In: *Láthatár*, 1937/2. Idézet: Cseke i. m. 51. p.

¹² Makkai Sándor: *Közönség és irodalom*, Idézi: Fekete Károly: *A kisebbségi létparadoxon tusája Makkai Sándornál*, In: Makkai Sándor: *Magunk revíziója*, Pro-Print, Csíkszereda, 1998. 39. p.

¹³ Paál Árpád: *Lehet-e megoldása a „Kisebbségi” kérdésnek?* *Láthatár*, 1937/4. Idézi Cseke i. m. 28. p.

¹⁴ Cs. Gyimesi Éva: *Nem vagyunk a magunkéi!* In: Cseke i. m. 37. p.

zettségétől függetlenül, szinte semmilyen hajlandóság nem mutatkozik. Alapvető különbség tehát nem a többségi kisebbség szemlélet terén, hanem az anyaország érdekérvényesítő eszköztárának megváltozásában és az emberi jogok eszköztára bővülése (megfigyelés, számonkérés stb.) következtében mutatkozik. Az összeurópaivá szélesülő politikai folyamatok okán az ún. egyedi megoldások mind kevésbé „eladhatók”, kisebbségi vonatkozásban is hatnak a nyugati minták, hatékony megoldások. A végső kérdés tehát, hogy a megfogalmazott közösségépítési elképzeléseket milyen programokban jelenítik meg, illetve miként sikerül ezeket a közösséggel legitímálatni és a többségi nemzet felé hitelesen képviselni.

Kisebbségi ellenzékiesség?

Lapos politikai bölcsesség, hogy a kisebbségi kérdés a többség-kisebbség közötti viszony kérdése, ami hétköznapi átfogalmazásban azt jelzi, a politikai viszonyfelek mit látnak egymásban. A múltértelmezések, napi sérelmek, illetve (ha léteznek) a nemzetstratégiák eltérő és általában egymást kizáró diskurzus-medreket alakíthatnak ki többségi, illetve kisebbségi oldalon. Ezért „klasszikus” esetben a kisebbségi – ellenzéki. A kisebbség politikai képviselőinek kormányzati részvételével nem az a gond, hogy a kisebbség saját közösségi céljai mellé – olykor kényszerűen elébe – helyezi a többségi-országos érdekeket, hanem az, hogy a kormányrésztétel azt a látszatot kelti, mintha egyenrangú felek vennének részt a politika alakításában. Ezzel az „egyenrangúsítással” éri el a többség automatikusan a kisebbségi érdekek háttérbe szorítását, másodlagossá tételét. A „közös asztalnál” részérdekek hangoztatása és képviselője korrekt érveléssel is mindig visszaverhető. A kisebbségi kormányzati felelősségvállalás által gerjesztett diszkurzív térben úgy válik másodlagossá a kisebbségi érdek, hogy közben a látszat éppen a hatékonyabb képviselő működését mutatja. Ezért paradigmátikus a kilencvenes évek második felében kialakult kelet-közép-európai kisebbségi kormányrésztétel, és követeli meg a külön elemzést. Következésképpen a kisebbségek feletti uralom gyakorlásának az a többségi ára, hogy képviselőiket közel engedik a döntési folyamatokhoz.

Többségi oldalról a váltás oka lehet a parlamenti aritmetika átalakulása, a harcostárs (tegnapi ellenzéki partner) iránti szolidaritás, illetve politikai értékviszáltsások és programok következménye. Az utóbbi lehetőséget a helyzet ismeretében kizárhatjuk, amennyiben mérvadónak tekintjük a nemzetközi sztenderdeknek való megfelelést. A geopolitikai érdekek primátusa okán értékelődött fel a kisebbség mint politikai partner, ugyanis az uniós integrációra jelentkezőtől elvárják, hogy e feszültségekkel terhes kérdést rendezze. Mivel a nyugati gyakorlatban a rózsa az, amit a rózsa neve jelöl,¹⁵ nem csoda, ha Romániáról megállapították, hogy a kisebbségi kérdést modellértékűen megoldotta. A mintaadás ténye annyira igaz, hogy a modellt szomszédai is siettek átvenni.

A jelzett politikai csapda részben kivédhető előzetes koalíciós szerződéssel. Részen, mert szinte kizárt, hogy éppen a kormányzást vállaló érdekképviselő gerjesszen nyilvános vitát arról, hogy a partneri viszony kinek-kinek mit hoz(ott). A többségi ha-

¹⁵ A finnországi svédok pártja azután lett kormányerő, hogy a svéd közösség közjogi státusát megnyugtatóan rendezték – és nem fordítva.

talimat pozicionálja, nemzetközi porondon felértékeli, egyrészt mert „megoldott” egy kemény kérdést, másrészt mert azt jelzi, hogy érti az „idők szavát”. A kisebbség, miként a romániai 1996–2000 közötti időszak mutatja, csak másodrendű kérdésekben számíthat némi többségi megértésre, így a nyelvi jogok terén, de a közösségi jogok kérdése szóba sem jöhet.¹⁶ A kormány szerep elodáz, sőt: kisiklat lényeges kérdéseket, ugyanis a többségi szociális-gazdasági kérdések ellenpólusaként – alternatívájaként – veti fel az etnikai megmaradás alapdilemmáit.

A kormány szereplés következtében maradt kiaknázhatatlanul az eltérő magyar és román nemzetépítési nivóból származó potenciális felhajtó erő. Kisebbségi érdekek minden eszközzel és módon tudatosítani, hogy az olykor még elhangzó „ázsiai horda” minősítés helyett a térség legdinamikusabb és legjobban teljesítő nemzetéhez tartozik a romániai magyarság (is). Ki kell(ene) aknázni ezt a lehetőséget (is) arra, hogy a kisebbségi magyar önbecsülése megfeleljen annak, ahogyan nemzetét teljesítményei minősítik. A reális önismeret és önbecsülés védelmet nyújthatna azon hatások ellen, amelyek az etnikai kisebbségek asszimilációját nyíltan vagy rejtetten mindmáig szolgálni hivatottak. Dobrudzsát sikerült román tartománnyá asszimilálni, Erdélyben ez a szándék csak részben valósult meg. Nincs semmilyen alkotmányos jogi garancia arra, hogy Románia feladta volna azt az évszázados politikát, amelynek kipróbált példája a multikulturális Dobrudzsa belső, etnikai gyarmatosítása. C. Iordachi figyelemre méltó tanulmányban elemzi a Dobrudzsában használt asszimilációs mechanizmusokat, amelyek előrevetítették azokat az erőszakos homogenizáló akaratot, amelyet Erdély vonatkozásában is érvényesített, illetve érvényesíteni akart.¹⁷

A két világháború közötti Köztes-Európa országainak egymás elleni fájdalmas győzelmei és tisztító veszteségei adtak igazán mély értelmet Ady Duna-versében megfogalmazott üzenetének. „A Duna-táj bús villámhárító, / Fél-emberek, fél-nemzetecskék / Számára készült szőgyen-kaloda, / Ahol a szárnyakat lenyesték / S ahol halottasak az esték.”

Ma, amikor az egymás-elleniséget az egymás közötti verseny váltotta fel, meggyőződésem, Ady másként üzenne. Nekünk, magyaroknak mindenképpen...

¹⁶ Az autonómiával kapcsolatos kérdések kormányon belüli felvetését a szlovákiai Magyar Koalíció Pártja számára a koalíciós szerződés egyenesen megtiltja.

¹⁷ Iordachi, Constantin: „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobrudzsában 1878–1913, In: *Replika*, 2000/41–42. 239–261. p.